

სოფიკო ჭაავა

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი

geosofikotchaava@gmail.com

საკვანძო სიტყვები: ქართული ტერმინები, საერთაშორისო ტერმინები, ტერმინთა მიღების პრინციპები.

ტერმინოლოგიის შემუშავების პრინციპები და მათი დაკანონების პროცედურა 1918-1923 წლებში (საარქივო მასალების მიხედვით)

საქართველოს ეროვნული არქივის განათლების სახალხო კომისარიატის (შემოკლებით: განსახკომი) ფონდში დაცულია მასალები, რომლებშიც აღწერილია სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს დაქვემდებარებული კომისიებისა და სხვადასხვა დაინტერესებული ჯგუფის მიერ შემუშავებულ ტერმინთა მიღების დებულებები, ცალკეული სამეცნიერო-ტექნიკური ტერმინების ნუსხა და საერთო სალიტერატურო ქართულისათვის მისაღები ფორმების განხილვის პროცესები.

1923 წელს სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე ივ. ჯავახიშვილი განათლების სახალხო კომისრისადმი გაგზავნილ წერილში აღწერს 1918 წლიდან 1923 წლამდე საქართველოში ტერმინოლოგიის შემუშავების ეტაპებსა და მათი დამკვიდრების პრინციპებს. ივ. ჯავახიშვილის ცნობით:

„ჯერ კიდევ 1918 წელში, როდესაც დაწესებულებათა გაეროვნულება დაიწყო და მასწავლებელთა საზაფხულო კურსები მოეწყო ტფილისში მასწავლებელთა ყველა საგნების ქართულად სწავლებისათვის მოსამზადებლად, მაშინ შესდგა ყოველ დარგისთვის მასწავლებელთა კომისიები, რომელთაც მასალები ჰქონდა მოწოდებული ტერმინების შესამუშავებლად. ამ კომისიებმა შეადგინეს კიდევ ერთგვარ შეთანხმებებზე დამყარებული ტერმინოლოგია, რომელსაც დროებითი ხასიათი ჰქონდა, სანამ საქართველოს სათანადო დაწესებულება ყველასათვის სავალდებულო საერთო ტერმინოლოგიას არ დააკანონებდა. ამის შემდეგ მალე თანდათანობით სხვა და სხვა საგნებისთვის სახელმძღვანელოც შეიქმნა სხვა და სხვა პირთაგან შედგენილი და გამოიცა კიდევ. ამ სახელმძღვანელოებში ტერმინოლოგიის ერთგვარობა დაცული არ იყო და ამის გამო ისეთი მდგომარეობა შეიქმნა,

სხვა და სხვა სასწავლებელში ზოგჯერ ერთი და იმავე სასწავლებლების სხვა და სხვა კლასების მოწაფეებს სახელმძღვანელოების და მასწავლებლების და მიხედვით ზოგიერთ ტერმინს სულ სხვა და სხვა ნაირად ხმარობდნენ¹. (სეა N123).

როგორც ვხედავთ, ქართული ტერმინოლოგიის შემუშავებისა და დაკანონების აქტიური პროცესები მას შემდეგ დაიწყო, რაც 1918 წელს დამოუკიდებელი საქართველოს მმართველობის პირობებში საქმისწარმოებისა და სწავლების ენად ქართული გამოცხადდა. მასწავლებელთა კომისიების მიერ შედგენილი დროებითი ტერმინოლოგია, ცხადია, ვერ იქნებოდა მაღალპროფესიული სტანდარტების შესაბამისი. მით უფრო, რომ ამას დაერთო სხვადასხვა პირის მიერ თვითნებურად შედგენილი სახელმძღვანელოები, რომლებშიც ტერმინები საერთო შეთანხმების გარეშე იყო გამოყენებული. საბოლოო ჯამში, ზემოაღნიშნულმა ფაქტებმა ენობრივი სიჭრელე გამოიწვია, ვინაიდან სხვადასხვა სასწავლებელი, მასწავლებლები, მოსწავლეები და სახელმძღვანელოთა ავტორები ერთსა და იმავე ტერმინს განსხვავებული მნიშვნელობებით იყენებდნენ.

საბჭოს თავმჯდომარე თავის მოხსენებაში აგრძელებს 1919-1920 წლების ტერმინოლოგიის მიღების ისტორიას. ივ. ჯავახიშვილის ინფორმაციით: „1919 წელს შედგა ერთი ჯგუფი, რომელმაც ტექნიკური ტერმინოლოგიის ქართულად შექმნა დაისახა მიზნად. ამ ჯგუფში უმთავრეს მონაწილეობას იღებდნენ და-მმანი ნიკოლაძე და ტექნიკოსები, რომელთაც თუმცა კეთილი განზრახვა ჰქონდათ, მაგრამ ქართული ენის ბუნების უცოდინარობის გამო ასეთი რთული და პასუხსაგები საქმისთვის სრულებით მოუშზადებელნი იყვნენ. თავიდან ეს ჯგუფი ყალბს შეხედულებას მიემხრო და მცდარს გზას დაადგა. ჩეხურ-გერმანულ უკიდურეს ნაციონალისტურ მიმართულების მაგალითისამებრ მათაც გადასწყვიტეს ქართული ენიდან სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ყველა საერთაშორისო სიტყვების განდევნა და მათ მაგიერ უეჭველად ქართულად ნათარგმნი ან სრულებით ხელოვნურად მცდარად ნაწარმოები მოგონილი სიტყვები შემოეღოთ და გაეცრცელებინათ. 1920 წელს ამ ჯგუფმა დაბეჭდა კიდეც თავისი ნამუშევარი, „*რუსულ-ქართული ტექნიკური ლექსიკონი* /„*სიტყვარი*“/, რომელიც თავიდან ბოლომდის ამ მცდარსა და უკუღმართს საფუძველზეა დამყარებული.

¹ სეა, ფ. 471, ანაწერი 1, N123, მოხსენება განსახკომისადმი ქართული სამათემატიკო ტერმინოლოგიის დამტკიცების შესახებ, 4. VIII. 1923, გვ. 3.

ამის წყალობით *Azot* – აზოტის მაგიერ მათ შეთხზეს „ჰაისი“, *Azo-грунт*-ისთვის „აწყვითო“, „ჰართო“, ანალიზის მაგიერ – „აღლევა“, სინთეზის მაგიერ – „აღკაზმა“, *познание*-სათვის ჩვეულებრივ მიღებული „შემეცნების“ მაგიერ მათ შეთხზეს არ არსებული და ქართულად არაფრის მნიშვნელი „გნობა“, ინდუქციის მაგიერ „აღგნობა“, პედოლოგიისათვის „ბავშვოგნობა“, „ბუნებისმეტყველების“ მაგიერ „ბუნებგნობა“, გეოლოგიისათვის „სივრცგნობა“, ოპტიკისათვის „სხივთგნობა“, ქიმიისათვის „ნივთგნობა“, სპექტრისათვის „შიშუქი“, კუბის მაგიერ „წესვრცი“, პირამიდის მაგიერ „ფერადო“, ცილინდრის მაგიერ „გოდლი“, ეკვატორისთვის „შუამპი“, ელექტრონის მაგიერ „ელვისო“ და მრავალი სხვა ამგვარი სრულებით უვარგისი და ქართულის არაფრის მეტყველის სიტყვებით არის სავსე ეს ლექსიკონი. ამ ტერმინების დასწავლა უეჭველია უფრო ძნელი იქნება, ვიდრე უკვე არსებული საერთაშორისო. ამ ლექსიკონის შემდგენელთ დავიწყებიათ, რომ ჩეხიაში და გერმანიაში ჯერ ერთი ტერმინების გადმომთარგმნელნი თავიანთი ენის ბუნების მცოდნენი იყვნენ და დედა ენას არ ამახინჯებდნენ და მეორეს ის, გერმანელები ასი წლის განმავლობაში სცდილობდნენ ამის განხორციელებას თანდათანობით. მათ კი სრულებით მოუმზადებლებს ამის გაკეთება ერთბაშად სურთ. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ამ ლექსიკონმა ქართულ ენას და სამეცნიერო მწერლობას უფრო მეტი ვნება და ზიანი მოუტანა, ვიდრე სარგებლობა და ისედაც რთული საქმე უფრო გააძნელა და აწეწა“ (სეა 123:3).¹

1920 წელს სასწავლო კომიტეტმა გადაწყვიტა მიეღო საერთოდ ყველასთვის სავალდებულო ტერმინოლოგია. ამისთვის კომიტეტის წევრებმა ერთმანეთს შეადარეს და შეაჯერეს სხვადასხვა სახელმძღვანელოში გამოყენებული ტერმინები და შექმნეს „*საშუალო სასწავლებლის საერთო სამათემატიკო ტერმინოლოგია*“.

ტერმინოლოგიის შექმნა-დამტკიცების პროცედურა რადიკალურად შეიცვალა 1921 წელს საქართველოში რუსეთის მიერ საბჭოთა ხელისუფლების უკანონოდ დამყარების შემდეგ. ახალი იდეოლოგიი-

¹ დოკუმენტში ხსენებული და-ძმა ნიკოლაძეები იყვნენ გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწის ნიკო ნიკოლაძის შვილები: ქიმიკოსი, ქიმიის ტერმინოლოგიის ერთ-ერთი შემდგენელი, პროფ. რუსუდან ნიკოლაძე (1884-1981 წწ.) და მათემატიკოსი, მეტალურგი, სპორტისა და ალპინიზმის ორგანიზატორი გიორგი ნიკოლაძე (1888-1931 წწ.). (სიტყვარის შესახებ იხ. ამავე კრებულში: ლია ქაროსანიძე „სიტყვარი – პირველი ქართული ტექნიკური ლექსიკონი 100 წლისა“).

სა და პოლიტიკური ორიენტაციის მესვეურების მიერ დაგეგმილი რეფორმების ფარგლებში 1921 წელს განათლების სახალხო კომისარიატთან ჩამოყალიბდა სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭო, რომლის პირველი სხდომა გახსნა განათლების სახალხო კომისარმა დ. კანდელაკმა.

სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარედ აირჩიეს ივანე ჯავახიშვილი, მდივნად – მიხეილ ზანდუკელი, ხოლო საბჭოს წევრები გახდნენ: მ. თაქთაქიშვილი, გედევანიშვილი, გიორგი ახვლედიანი, მიხეილ ზანდუკელი, სერგი გორგაძე, ვუკოლ ბერიძე, კორნელი კეკელიძე, მ. კონიაშვილი, ალ. ჟორჟოლიანი, დიმიტრი უზნაძე, გ. ჭუმბურიძე, ევ. ჭოლოშვილი, ილ. ყიფშიძე, აკაკი შანიძე, მ. შალამბერიძე, ალ. წერეთელი, სარგის კაკაბაძე, თ. კიკვაძე. საბჭოში შეიქმნა სამი სექცია: 1. სამეცნიერო-პოლიტიკური; 2. სამეცნიერო-ტექნიკური; 3. სამეცნიერო-პედაგოგიური“. საბჭოს უმთავრესი სტრატეგიული მიმართულება იყო ქართული ეროვნული ტერმინოლოგიის შექმნა-დაკანონება და ტერმინოლოგიური სიჭრელის დაძლევა: „უნდა მოისპოს ის საშინელი ენათა აღრევა, რომელიც არსებობს დღეს. აი, უპირველესი და უახლესი მიზანი ჩვენი მუშაობისა“, – აღინიშნა საბჭოს პირველსავე სხდომაზე (სეა N3).

მართლაც, აღნიშნულ პერიოდში სამეცნიერო საბჭოს მუშაობა აქტიურად და ნაყოფიერად მიმდინარეობდა. სამუშაო პროცესს წარმართავდნენ სხვადასხვა მიმართულების საგანგებო კომისიები, რომელთა მიერ დამუშავებული მასალები და რეკომენდაციები საბოლოოდ განიხილებოდა და მტკიცდებოდა სამეცნიერო საბჭოს მიერ.

1921 წელს აღნიშნული ორგანოს წევრებმა, ძირითადად, შეიმუშავეს ქართული სალიტერატურო ენისათვის მისაღები საერთო ფორმები;

1922 წლისთვის დაიწყო მზადება ტექნიკური ტერმინოლოგიის მისაღებად;

1922-1923 წლებში მეტ-ნაკლებად გამოიკვეთა ახალი ლექსიკური ერთეულების დამუშავების პრინციპები;

1923 წელს სამეცნიერო საბჭომ ცალ-ცალკე განიხილა დარგობრივ და სამეცნიერო ტერმინოლოგიასთან დაკავშირებული საკითხები.

სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1921 წლის სხდომების ოქმებში მოცემულია მსჯელობა საერთო სალიტერატურო ენაში დასამკვიდრებელი სწორი გრამატიკული ფორმების შერჩევისა და დაკანონების შესახებ. ყოველი საკითხის განხილვა რთული და შრომატევადი

იყო, ვინაიდან საბჭოს წევრებს ჰქონდათ ერთმანეთისგან მკვეთრად განსხვავებული მოსაზრებები, რის გამოც ხშირად ვერ ხერხდებოდა საერთო აზრის შეჯერება. მიუხედავად ამისა, 1921 წელს სამეცნიერო საბჭომ ჩაატარა ათეულობით სხდომა, სადაც მწვავე კამათისა და აზრთა გაცვლა-გამოცვლის შემდეგ დაადგინეს ქართულ ენასა და მის დიალექტებში გავრცელებულ ფორმათაგან სალიტერატურო ენაში გამოსაყენებელი სიტყვები. მეცნიერები უმთავრესად დავობდნენ მათი შერჩევის პრინციპებზე, რომლებიც წინასწარ არ იყო შემუშავებული, ამიტომ მუშაობისას იკვეთებოდა ამა თუ იმ შესაბამისი ფორმის მიღების საფუძველი, კერძოდ: 1. ისტორიულად დამკვიდრებული ძველი სიტყვები;

2. ხალხში და მწერლობაში გავრცელებული სიტყვები; 2. პარალელური ფორმები; 3. ტერიტორიულად გავრცელებული ფორმები; 4. ერთი საერთო და სავალდებულო ფორმები; 5. ახალი და მარტივი ფორმები; 6. არარუსული ფორმები და ა. შ.

სამეცნიერო საბჭოს 1922 წლის სხდომების მიხედვით, შეწყდა სალიტერატურო ენისთვის კონკრეტული ლექსიკური ერთეულების შერჩევა. ამ პერიოდში სამეცნიერო საბჭოს წევრებმა დაიწყეს მზადება სხვადასხვა ტიპის ტექნიკური ტერმინოლოგიის მისაღებად: „აღიძრა საკითხი ტერმინოლოგიის შემუშავების შესახებ, რადგანაც მრავალი დარგებისთვის ტერმინოლოგია არ მოგვეპოვება, რის გამოც საშინელი სხვადასხვაობა არის გამეფებული, რაც მეტად სახიფათო და მავნებელია. საბჭომ ხანგრძლივი მსჯელობის შემდეგ დაადგინა, რომ ტერმინოლოგიის საქმე გადაუდებელია და საჩქარო მუშაობაა საჭირო. დაევალოს ტექნიკური ტერმინოლოგიის /ფიზიკის, ქიმიისა და სხვა დარგების/ შემუშავება ტექნიკურ სექციას, რომელსაც დაემატება ქართული ენის სპეციალისტები: აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი და ს. გორგაძე, ხოლო ლოლიკა-ფსიქოლოგიის ტერმინები – პოლიტიკურ სექციას“ (ოქმი N49). როგორც ვხედავთ, 1922 წელსაც მეცნიერები ერთხმად აღნიშნავდნენ, რომ ტერმინოლოგიის სიჭრელე საზიანო იყო ენისთვის. ისინი ისევ ხაზგასმით მიუთითებდნენ საქმის გადაუდებლობა-სა და ჩქარი ტემპით მუშაობის აუცილებლობაზე. ვვარაუდობთ, რომ საბჭოს წევრები სხდომებზე ხმამაღლა არ აღნიშნავდნენ იმას, რომ მათ ცარიზმის პერიოდის მწარე გამოცდილების გათვალისწინებით რუსიფიკაციის ახალი ძალით შემოტევისა ემინოდათ და სურდათ დაესწროთ ამ ხიფათისათვის და საქმე სწრაფად წაეწიათ წინ.

საბჭოს წევრებს ისიც გათვალისწინებული ჰქონდათ, რომ აუ-

ცილებელი იყო მოწინავე ქვეყნების გამოცდილების გაზიარება, რათა დრო არ დაკარგულიყო იმ საკითხებზე ზრუნვაში, რომლებიც ევროპულ ენებში უკვე გადაწყვეტილი იყო.

ერთ-ერთ სხდომაზე მეცნიერმა *ი. მოსეშვილმა* საბჭოს წარუდგინა მოხსენება სათაურით: „ძირითადი პრინციპები ქიმიურ ტერმინოლოგიის შემუშავებისათვის“, რომელშიც მოცემული იყო მეცნიერის ზოგადი ხასიათის შეხედულებები ტერმინთა შერჩევის მეთოდოლოგიაზე. მოგვყავს ძირითადი დებულებები:

1. საჭიროა ტერმინოლოგიის შემუშავების დროს გათვალისწინებული იყოს, როგორ ვითარდებოდა და სწყდებოდა ტერმინოლოგიის საკითხი სხვა და სხვა კულტურულ სახელმწიფოში;

2. ყურადღება უნდა მიექცეს გარემოებას, რომ ქართულ ენაში გადმოტანილია ბევრი ტერმინი პირდაპირ ბრმულად რუსეთიდან, რომელიც არ შეეფერება ქართული ენის ბუნებას;

3. უნდა აგრეთვე შესწავლილი იყოს ქართული ტერმინოლოგია ძველი დროიდან;

4. ყოველივე ტერმინი სასურველია შეტანილ იქმნას უცხო ენების ტერმინებიდან: ბერძნული, ლათინური, გერმანული, ფრანგული, ინგლისური და იაპონიურ ენებიდან“ (ოქმი N28).

1922 წელს სამეცნიერო საბჭოს სხდომებზე მეცნიერებმა დაამტკიცეს სულ 128 ტექნიკური ტერმინი.

1923 წელს სამეცნიერო საბჭოს 30 სხდომაზე მიიღეს 1623 მათემატიკური და ფიზიკის 48 ტერმინი. აღნიშნული პერიოდის სხდომებზე განიხილეს და მიიღეს ენათმეცნიერების, ბოტანიკისა და დენდროლოგიის, ფიზიკის, მათემატიკის, სამხედრო და ზოგადად, სამეცნიერო ტექნიკური ტერმინოლოგია“ (სეა N64).

სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 1-ლი მეოთხედის სხდომის ოქმებში აღწერილია ტერმინოლოგიაზე მომუშავე 2 დამოუკიდებელი გუნდის – სახელმწიფო უნივერსიტეტის მათემატიკური კომისიისა (მათემატიკური სატერმინოლოგიო კომისიის კომისიის შემადგენლობა: თავმჯდომარე: *ნ. მუსხელიშვილი*, წევრები: *ან. რაზმაძე*, *გ. ახვლედიანი*, *ა. ხარაძე*, *გ. ნიკოლაძე (მდივანი)*) და სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს მუშაობა. სწორედ აღნიშნულ პერიოდში გრძელდება ყველაზე აქტიურად და ნაყოფიერად წინა წლებში სატერმინოლოგიო მიმართულებით დაწყებული მუშაობა.

მოძიებული საარქივო მასალებიდან ჩანს, რომ ზემოთ ხსენებული კომისიების წევრებს მკვეთრად განსხვავებული მოსაზრებები

ჰქონდათ ტერმინოლოგიის მუშაობის მეთოდოლოგიაზე და მათი მიღების სისტემაზე. დაპირისპირებული მხარეები ადვილად არ თმობდნენ თავიანთ პოზიციებს. მეცნიერები, ძირითადად, ვერ თანხმდებოდნენ იმაზე, თუ რას უნდა დაფუძნებოდა ახალი სამეცნიერო ტერმინოლოგია – საერთაშორისო ტერმინოლოგიას თუ მათ ქართულ ვარიანტებს; რა იყო უპირატესი – ცნების შინაარსი თუ ენის კანონიერი ფორმები; ვის უნდა გადაემოწმებინა და შეერჩია სწორი, უვარგისი და ძირითადი ტერმინების რაოდენობა; ვის უნდა მიეღო საბოლოო გადაწყვეტილება ამა თუ იმ ტერმინის დასამკვიდრებლად – უნივერსიტეტის კომისიას თუ სამეცნიერო საბჭოს.

ერთ-ერთ სხდომაზე მათემატიკოსი *ან. რაზმაძე* დაბეჯითებით ამტკიცებდა, რომ საუნივერსიტეტო კომისია ტერმინების შემუშავების დროს ძირითად ორიენტირად საერთაშორისო ტერმინოლოგიას იყენებდა, ვინაიდან ასეთი იყო სამეცნიერო საბჭოს დირექტივა. მიუხედავად ამისა, მის მიერ საბჭოს სხდომაზე წარდგენილი თეზისებიდან ჩანს, რომ ამ მიმართულების გარდა, კომისიის წევრებმა სხვა მეთოდებიც გამოიყენეს. კერძოდ, მეცნიერებმა ქართული მათემატიკური ტერმინები შემდეგი პრინციპების გათვალისწინებით მიიღეს:

1. ახალ ტერმინებს საფუძვლად დაედო საერთაშორისო ტერმინოლოგია;
2. პარალელურად დატოვეს საერთაშორისო და ეროვნული ტერმინები;
3. ახალი ტერმინები აწარმოეს ევროპული ენების მსგავსად;
4. ახლებურად აწარმოეს ზოგიერთი ტერმინი;
5. სცადეს ბავშვებისთვის რთულად წარმოსათქმელი ტერმინების გამარტივება;
6. დატოვეს ისტორიულად შენახული ტერმინები.

კომისიის წევრების უკმაყოფილება და აზრთა სხვადასხვაობა მოჰყვა აგრეთვე ტერმინების დამტკიცების პროცედურას. *ნ. მუსხელიშვილი*, *მ. და გ. კონიაშვილები* მიიჩნევდნენ, რომ ტერმინების საბოლოოდ მიღება უნივერსიტეტის კომისიის კომპეტენცია იყო და სამეცნიერო საბჭოს მხოლოდ ენობრივი შესწორებები უნდა შეეტანა. ამის საწინააღმდეგოდ, *ს. გორგაძე*, *გ. ნათაძე*, *ან. ბენაშვილი*, *ან. რაზმაძე* და *ივ. ჯავახიშვილი* მოითხოვდნენ, რომ საბოლოო გადაწყვეტილება ამა თუ იმ ტერმინის დაკანონების შესახებ სამეცნიერო საბჭოს მიეღო:

„საბჭომ უნდა გაითვალისწინოს ის დიდი პასუხისმგებლობა, რომელიც მას აწევს, ტერმინოლოგიის მიღების უფლება აქვს საბჭოს. ასე რომ, შემდეგში ყოველივე ტერმინის შესახებ აღძრულ დავას პასუხი უნდა მისცეს სამეცნიერო საბჭომ. ამისთვის დიდი სიფრთხილე გვმართებს, რომ უვარგისი ტერმინი არ გავიტანოთ ხალხში, თორემ წამდაუწუმ ტერმინის შეცვლა მომავალში შეარყევს ტერმინოლოგიის სიმკვიდრეს და არევს კვლავ ენას. ტერმინოლოგიის ამ დიადი საქმის, საკეთილდღეო დამთავრება გვავალებს უეჭველად მეტის მოფიქრებით გავითვალისწინოთ მდგომარეობა, დეე ცოტა დაგვიანდეს, სამაგიეროდ თავიდან ავიცდეთ ზოგიერთ მცდარ ტერმინს. ეს არავითარი დამცირება და უნდობლობა არ იქნება კომისიისადმი, რომელიც აღჭურვილია ნდობითაც და პატივისცემითაც“ (ოქმი N66).

მეცნიერთა ორივე მხარე თანხმდებოდა, რომ საბჭოს მხოლოდ სადავო ტერმინები უნდა ამოეკრიფა და განეხილა თავიდან, ვინაიდან ყველა ტერმინის ხელახალი გადასინჯვა დიდ დროს წაიღებდა. მართალია, სამეცნიერო საბჭოს წევრები ნდობას უცხადებდნენ უნივერსიტეტის კომისიას, მაგრამ საბოლოოდ მიღების პასუხისმგებლობას არ უთმობდნენ, მიზეზად კი დასაკანონებელი ტერმინოლოგიის ერთგვარობის დარღვევასა და უვარგისი ტერმინების ენაში დამკვიდრების საშიშროებას ასახელებდნენ. თავის მხრივ, უნივერსიტეტის კომისია მიიჩნევდა, რომ ამა თუ იმ ცნების შინაარსი მხოლოდ მათემატიკოსებს უნდა გადაეწყვიტათ, ხოლო საბჭოს წევრებს მხოლოდ ენის სწორი ფორმები უნდა შეერჩიათ.

1923 წლის 22 მარტს უნივერსიტეტის კომისიისა და სამეცნიერო საბჭოს სხდომებზე ახალი სადავო საკითხები წამოიჭრა. მეცნიერები მუშაობის გასაადვილებლად ძირითადი ტერმინების დადგენას შეეცადნენ, გარდა ამისა, მასალების გადათვალიერების დროს შენიშნეს, რომ გარკვეული რაოდენობა მათემატიკური ტერმინებისა გამოტოვებული იყო, ასევე არ იყო დაზუსტებული გამოჩენილი მათემატიკოსების სახელებისა და გვარების მართლწერის საკითხები. აღნიშნულ თემებთან დაკავშირებით ერთმანეთისგან განსხვავებული მოსაზრებები გამოთქვეს *ან. რაზმაძემ* და *გ. ნიკოლაძემ*. *ან. რაზმაძის* აზრით, ძირითადი ტერმინების რაოდენობა 15-25 იყო, ხოლო *გ. ნიკოლაძის* შეხედულებით – 800. *ან. რაზმაძე* მიიჩნევდა, რომ მათემატიკოსთა გვარსახელების გამოყენების დროს იმ ერის მართლწერა უნდა გადმოედო, რომლებსაც ისინი მიეკუთვნებოდნენ, ხოლო *გ. ნიკოლაძის* თქმით, ეს საკითხი ფილოლოგებს უნდა გადაეწყვიტათ. მეცნიერთა

ნაწილი ისევ ტერმინოლოგიის განხილვის გარეშე დამტკიცებას მოითხოვდა. ამ მოსაზრებას არ ეთანხმებოდა საბჭოს თავმჯდომარე ივ. ჯავახიშვილი:

„თავმჯდომარის აზრით, ტერმინოლოგიის მიღების დროს გაუგებრობას იწვევს ორი გარემოება:

1. ტერმინოლოგიის შემუშავების დროს ჩვენ ვთარგმნით მუდამ რუსული ან უცხო ენებიდან, რაც გვბორკავს;

2. ჩვენ გვსურს, რომ ქართულმა ტერმინმა სავსებით ამოსწუროს ცნების შინაარსი, რაც შეუძლებელია და უცხო ენებშიაც, რომელთაც დიდი ხნის მუშაობა აქვთ შესრულებული ამ დარგში, არ არის. ამ ორ გაუგებრობას უნდა უეჭველად თავი დავაღწიოთ და მაშინ შეიძლება უფრო ადვილად ვაწარმოოთ მუშაობა“ (ოქმი N74).

19 აპრილის სხდომაზე მეცნიერები სასწავლო კომიტეტის მიერ შემუშავებული ტერმინოლოგიის მიღება-არმიღების გამო დავობდნენ. გარდა ამისა, პრინციპულად ვერ შეთანხმდნენ, თუ რა იყო უფრო მნიშვნელოვანი – ტერმინთა ენობრივი ფორმის სისწორე თუ მათემატიკური შინაარსი. ივ. ჯავახიშვილი და ან. რაზმაძე მხარს უჭერდნენ სასწავლო კომიტეტის მიერ მიღებული ტერმინების დატოვებას, რასაც არ ეთანხმებოდა ბ. კონიაშვილი დანარჩენ კომისიის წევრებთან ერთად.

თავმჯდომარის აზრით, ასეთ პირობებებში, მხოლოდ ერთი გზით სვლა შეიძლება იქმნას მისაღები: შედარებული იქმნას ორივე პროექტი სასწავლო კომიტეტის და მათემატიკური კომისიის:

1. თუ ტერმინებში ორგანვე თანხმობაა, უდავოთ იქმნას მიღებული;

2. სადაც განსხვავებაა და არსებობს ორი ტერმინი საერთაშორისო და ქართული და უკანასკნელი უკანონოთ /ენის მხრივ/ არის წარმოებული, მიღებული იქმნას უდაოდ საერთაშორისო, ქართული კი უარყოფილი;

3. თუ ორი სხვადასხვა ქართული ტერმინია, მაშინ ის იყოს მიღებული, რომელიც ქართული ენის თვალსაზრისით კანონიერად არის ნაწარმოები.

მსჯელობის შემდეგ საბჭომ ხმის უმეტესობით მიიღო ივ. ჯავახიშვილის მიერ ზემოთ წარმოდგენილი პირობები“ (ოქმი N76: 174).

როგორც ვხედავთ, ტერმინოლოგიაზე მომუშავე ორი განსხვავებული გუნდის: უნივერსიტეტის მათემატიკური კომისიისა და სამეცნიერო საბჭოს წევრები მტკიცედ იცავდნენ თავიანთ პოზიციას ამა თუ

იმ საკითხთან დაკავშირებით. ივ. ჯავახიშვილს მხარს უჭერდა ან. რაზმაძე და ორივე მათგანი ითხოვდა სასწავლო კომიტეტის მიერ მიღებული ტერმინოლოგიის შენარჩუნებას, ვინაიდან სასკოლო სახელმძღვანელოები სწორედ ამ ტერმინების გათვალისწინებით იყო შედგენილი. მათი აზრით, ხელახალი შეცვლა ისევ „ენის აღრევას“ გამოიწვევდა, მით უმეტეს, რომ მეცნიერთა აზრით, მათემატიკოსების მიერ წარმოდგენილი ტერმინები უკეთესი არ იყო. გარდა ამისა, მეცნიერთა უთანხმოებას იწვევა ტერმინთა წარმოების პრინციპები. უნივერსიტეტის კომისიის წევრები: გ. ნიკოლაძე და ნ. მუსხელიშვილი მოითხოვდნენ ცნების შინაარსი ყოფილიყო ამოსავალი წერტილი და მისი გათვალისწინებით ეწარმოებინათ ენის სპეციალისტებს ტერმინები, ხოლო ერთნაირი ტერმინის არსებობის შემთხვევაში საბოლოო გადაწყვეტილება მათემატიკოსებს მიეღოთ. საბოლოოდ, ხმათა უმრავლესობით, საბჭოს თავმჯდომარის ივ. ჯავახიშვილის მიერ შეთავაზებული პრინციპები იქნა მიღებული, რომლის მიხედვითაც უპირატესობა მიენიჭა საერთაშორისო ტერმინოლოგიას და ტერმინთა ენობრივი თვალსაზრისით კანონიერ წარმოებას.

ვფიქრობთ, ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებები ზემოთ ხსენებულ საკითხებთან დაკავშირებით უმეტესად მართებული იყო. მეცნიერს არ სურდა სამეცნიერო საბჭოში განხილვის გარეშე დაემტკიცებინათ რომელიმე ტერმინი. ამასთანავე უარი თქვა კომისიის წევრების მიერ შეთავაზებულ წინადადებაზე მხოლოდ მას, როგორც საბჭოს თავმჯდომარეს, ამოეკრიფა უვარგისი ფორმები, ამიტომ ძირითადი და სადავო ტერმინების შერჩევა დაავალა საბჭოს წევრებს. მისი აზრით, სამეცნიერო საბჭო პასუხისმგებელი ორგანო იყო, ამიტომ სწორედ მას უნდა დაემტკიცებინა ტერმინთა საბოლოო ვარიანტი. ივ. ჯავახიშვილის თქმით: „ყოველივე ტერმინის შესახებ აღძრულ დავას პასუხი უნდა მისცეს სამეცნიერო საბჭომ“. გარდა ამისა, მეცნიერი პასუხისმგებლობას გრძნობდა იმ ავტორების წინაშე, რომლებმაც სასწავლო კომიტეტის რეკომენდაციებით შექმნეს ახალი სასკოლო სახელმძღვანელოები. მით უფრო, რომ მისი აზრით, მათემატიკოსთა კომისიის მიერ შერჩეული ტერმინები არ სჯობდა კომიტეტის მიერ მიღებულ ლექსიკურ ერთეულებს. ივ. ჯავახიშვილის მიერ მეცნიერებისთვის წარდგენილი პრინციპები უფრო ლოგიკური იყო და არ ეწინააღმდეგებოდა ენის კანონიერ მოთხოვნებს, კერძოდ: საერთაშორისო ტერმინსა და ქართულად უკანონოდ წარმოებულ სიტყვებს შორის, უპირატესობა უნდა მიენიჭებინათ საერთაშორისოსათვის, ხოლო ქართულ-

ლი პარალელური ფორმებისგან უნდა აერჩიათ ენობრივად სწორად წარმოებული. ამასთანავე, ივ. ჯავახიშვილი ეწინააღმდეგებოდა რუსულიდან და სხვა უცხო ენებიდან ტერმინების პირდაპირ თარგმნას, ვინაიდან ქართული სიტყვა ყოველთვის ზუსტად ვერ ამოწურავდა ცნების შინაარსს. სწორედ ამიტომ უპირისპირდებოდა მათემატიკოსებს (ნ. მუსხელიშვილი, ნ. ნიკოლაძე), რომლებიც მხოლოდ შინაარსის მიხედვით ცდილობდნენ ტერმინთა მიღებასა და დამკვიდრებას.

1923 წლის 3 დეკემბერს ტექნიკური საზოგადოების გამგეობამ განცხადებით მიმართა მთავარ სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარეს და განათლების ახალ კომისარს:

„გამგეობა ფიქრობს, რომ ამ საქმეში, მისი შეძლებისამებრ სისწორით და მიზანშეწონილად გადასაჭრელად, მონაწილეობა უნდა მიიღოს გადამწყვეტი ხმით სხვა და სხვა დარგის სპეციალისტებმა, როგორც სხვა და სხვა ორგანოების არჩევით და დავალებით /მაგალითად, უნივერსიტეტის პოლიტექნიკური ფაკულტეტი, ქართული ტექნიკური საზოგადოება, საშუალო ტექნიკური სასწავლებლები/ ისე პერსონალურად მოწვეულმა ასე თუ ისე ცნობილმა ტექნიკოსებმა.

ტექნიკურ საზოგადოების გამგეობა დარწმუნებულია, რომ სამეცნიერო საბჭო სავსებით გაიზიარებს ამ წინადადებას, ვინაიდან ტექნიკურ ტერმინოლოგიის სხვა გზით განხილვა აშკარა ანორმალუბა იქნებოდა“ (სეა N550).

აღნიშნული მიმართვიდან აშკარად ჩანს, რომ ტექნიკური საზოგადოება უკმაყოფილო იყო სამეცნიერო საბჭოს მუშაობით და ითხოვდა ამ პროცესში სხვადასხვა ორგანიზაციისა თუ კერძო პირების ჩართვას. იმას, რომ ტექნიკური ტერმინოლოგიის მიღების საქმე მიმდინარეობდა ჯგუფური დაპირისპირების ფონზე, ადასტურებს სამეცნიერო საბჭოს შემდეგი სხდომის ოქმიც:

„მოსმენილ იქმნა ამა ოქმს დართული საქართველოს ტექნიკური საზოგადოების გამგეობის მომართვა, რომ სამეცნიერო საბჭომ ტექნიკური დარგების ტერმინოლოგიის განხილვის დროს მიიწვიოს დაინტერესებული დაწესებულებების, როგორებიც არიან: საქართველოს ტექნიკური საზოგადოება, უნივერსიტეტის პოლიტექნიკური ფაკულტეტი და საშუალო ტექნიკური სასწავლებლის წარმომადგენელი, რომლებიც მიიღებენ გადამწყვეტი ხმის უფლებით ტერმინოლოგიის მიღებაში მონაწილეობას.

ამ მომართვამ გამოიწვია ხანგრძლივი კამათი. „აღნიშნული იქმნა, რომ ჩვენი ტერმინოლოგიის დამუშავების საქმე მიმდინარეობს

არა ნორმალურ პირობებში: თავიდანვე იჩინა ორმა მოწინააღმდეგე მიმართულებამ თავი, რომელიც განაგრძობს მუშაობას დამოუკიდებლად. ხდება ძალების დაქსაქსვა. საბჭო იმედს არ კარგავს, რომ ამ ორი მიმართულების მორიგება შეიძლება, რომ შევიკრიბნეთ ერთად, გაუზიაროთ ყოველივე თავთავისი საბუთიანობა ერთმანეთს, შესაძლებელია დავაჯეროთ ბევრში მაინც ერთმანეთი“ (ოქმი N114: 446).

როგორც ვხედავთ, სამეცნიერო საბჭომ გაითვალისწინა ტექნიკური საზოგადოების შენიშვნები და დაადგინა, მათი ყველა მოთხოვნა დაეკმაყოფილებინა.

განსახკომის კომისარიატისადმი გაგზავნილ წერილში საბჭოს თავმჯდომარემ, ფაქტობრივად, ანგარიში ჩააბარა სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის მუშაობის შესახებ და აქაც ხაზი გაუსვა კომისიაში არსებულ შეუთანხმებლობას. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით: „სამეცნიერო საბჭოს დაარსებისთანავე ეს სატერმინოლოგიო მუშაობა კვლავ განახლდა უფრო მეტის სიძლიერით. რომ მათემატიკის ტერმინოლოგია მთლად დამთავრებულიყო, სამეცნიერო საბჭომ გადასწყვიტა, საშუალო სასწავლებლის სამათემატიკო ტერმინებთან ერთად უმაღლეს მათემატიკის ტერმინებიც მოეწესრიგებინა და ამ მიზნით უნივერსიტეტში განსაკუთრებული კომისია შესდგა პროფესორ ა. რაზმაძის თავმჯდომარეობით და პროფესორ ნ. მუსხელიშვილისა, დოც. არჩილ ხარაძისა და გ. ნიკოლაძის მონაწილეობით.

სამეცნიერო საბჭომ მათ მიაშველა პროფესორები გ. ახვლედიანი და დ. უზნაძე. თუმცა ამ კომისიამ სრულ თანხმობამდე ვერ მიაღწიეს, მაგრამ ტერმინოლოგია მაინც შემუშავებული იქმნა და სამეცნიერო საბჭოში შემოვიდა განსახილველად და დასადასტურებლად. სამეცნიერო საბჭომ უნივერსიტეტის კომისიის წევრების თანდასწრებით განიხილა უმაღლეს-უმაღლეს მათემატიკის მთელი ტერმინოლოგია და 40 სხდომამდე მოანდომა ამ რთულ საქმეს. იგი თავის მუშაობის დროს ხელმძღვანელობდა სამი ყველა წევრთაგან ერთხმად მიღებული დებულების მიხედვით:

1. როდესაც ორი ტერმინია, ერთი საერთაშორისო და მეორე ქართულად ნათარგმნი, მაგრამ უვარგისი ენის კანონებისა თუ მნიშვნელობის თვალსაზრისით, რჩება საერთაშორისო, ქართული უარყოფილი უნდა იყოს.

2. როდესაც ორი ქართული ტერმინი წესიერად არის ნაწარმოები და შეეფერება ცნებას, ორივე ტერმინი რჩება.

3. თუ რამდენიმე ქართული ტერმინია, უპირატესობა

ემღევა იმას, რომელიც ენის კანონების თვალსაზრისით წესიერად არის ნაწარმოები.

ამ სამი დებულების ხელმძღვანელობით სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭომ განიხილა და მიიღო მათემატიკის ტერმინოლოგია რომელიც 1000 სიტყვას შეიცავს.

მოგახსენებთ, რა სამეცნიერო საბჭოს დავალებით ამ ტერმინოლოგიას, გთხოვთ, იგი სასწრაფოდ დაამტკიცოთ საყოველთაოდ სავალდებულო სახმარებლად. მომავალ სასწავლო წლიდან მაინც მოელოს ბოლო ამ არეულობას და შეუთანხმებლობას, რომელიც ტერმინოლოგიის მხრივ გამეფებულია საქართველოს სასწავლებლებში. თუ ამას დაუყონებლივ ბოლო არ მოელო, მთელი ჩვენი კულტურული აღორძინების საქმე უკიდურეს განსაცდელში ჩავარდება“ (სეა N123: 4).

როგორც ვხედავთ, სამეცნიერო საბჭო მაქსიმალურად ითვალისწინებდა სხვადასხვა მიმართულების ტერმინოლოგიაზე მომუშავე კომისიების მოთხოვნებს. სწორედ მათ ეფექტურ და სწრაფ მოქმედებაზე იყო დამოკიდებული სასკოლო და უმაღლეს სასწავლებელთა სახელმძღვანელოების შედგენა-გამოცემის პროცესი, სალიტერატურო ქართულისათვის მისაღები საერთო ფორმების დამკვიდრება, ენაში დამკვიდრებული არასწორი სამეცნიერო და ტექნიკური ტერმინების ნაცვლად საერთაშორისო ან ახალი ქართული შესატყვისების შერჩევა-დაკანონება. პროფ. ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნახსენები „სამი ყველა წევრთაგან ერთხმად მიღებული დებულებები“ მიღებული იყო უნივერსიტეტის მათემატიკური ფაკულტეტის, ტექნიკური საზოგადოებისა და სამეცნიერო საბჭოს წევრთა მიერ. ცხადია, რომ დამოუკიდებლად მომუშავე კომისიებს ტერმინოლოგიის შერჩევასთან დაკავშირებით ერთმანეთისაგან განსხვავებული მოსაზრებები ჰქონდათ. ამ შემთხვევაში პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სამეცნიერო საბჭოს კომპეტენტურ პასუხსა და დასკვნას, რომელსაც უნდა მიეღო საბოლოო გადაწყვეტილება ამა თუ იმ ტერმინთა მიღების პრინციპებსა და დაკანონებაზე.

ლიტერატურა

სეა N123 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 471, ანაწერი 1, N123, მოხსენება განსახკომისადმი ქართული სამათემატიკო ტერმინოლოგიის დამტკიცების შესახებ, 4. VIII. 1923;

სეა N3 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. N3, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1921 წლის 3 ნოემბრის სხდომის ოქმი N1;

ოქმი N49 – საქართველოს ეროვნული არქივი, , ფ. 300, ან. 3, N23, საბჭოს 1922 წლის 12 სექტემბრის სხდომის ოქმი N49;

ოქმი N28 – საქართველოს ეროვნული არქივი ფ. 300, ან. 3, N23, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1922 წლის 18 მაისის სხდომის ოქმი N28;

სეა N64 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N64, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს სხდომების ოქმები;

ოქმი N66 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N61, სახალხო განათლების კომისარიატი, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 18 იანვრის სხდომის ოქმი N66;

ოქმი N74 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N61, სახალხო განათლების კომისარიატი, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 12 აპრილის სხდომის ოქმი N74;

ოქმი N76 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N61, სახალხო განათლების კომისარიატი, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 19 აპრილის სხდომის ოქმი N76;

სეა N550 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N 64, 3 დეკემბერი, 1923, N550;

ოქმი N114 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N64. სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს 1923 წლის 5 დეკემბრის სხდომის ოქმი N114;

სეა N63 – საქართველოს ეროვნული არქივი, ფ. 300, ან. 3, N63, სახელმწიფო სამეცნიერო საბჭოს სხდომების ოქმები 1923 წლის მე-3 მეოთხედისა;

Sophiko Tchaava

Sokhumi State University, Georgia

geosofikotchaava@gmail.com

Keywords: Georgian terms, international terms, principles of legitimization of terms.

The Principles of Terminology Development and Their Legitimization Procedure in 1918-1923 (According to Archival Materials)

Summary

The National Archive of Georgia preserves the materials of the fund of the People's Commissariat of education, which describes the provisions of the terms developed by the commissions under the State Scientific Board and various stakeholders in 1918-1923, the list of individual scientific-technical terms and the review processes for the acceptable forms of common literary Georgian.

"As yet In 1918, when the process of the nationalization of the institutions was initiated and teachers' summer courses were organized in Tiflis to prepare teachers for teaching every subject in Georgian. Then teachers' commissions for each field were established and materials were provided for the development of the terms. Soon after this, textbooks, with different authors, were created for various subjects and published as well. In these textbooks, the homogeneity of the terminology was not preserved. In 1919 one group was formed with the aim of establishing technical terminology in Georgian. In this group the main participants were the brother and sister Nikoladze and various technicians. They decided to eliminate all the international words related to scientific terminology in the Georgian language and prepared to instead translate them in Georgian or create and propagate invented words. (f. 471, o. 1, d. 123, "To the U.S.S.R People's commissar of education," l. 3).

The establishment of the terminology-approval procedure changed radically in 1921 after the state scientific council was founded

under the people's commissariat of education, which was tasked with developing the scientific terminology and general literary forms of Georgian. In 1921 the members of the above mentioned body mainly developed the common forms accepted in Georgian literary language. By 1922 they started preparing to adopt technical terminology. In 1922-1923 the principles of processing of new lexical units were more or less identified. And in 1923 the Scientific Council discussed the issues related to specialized and scientific terminology as well as legitimized the specific international, or newly established Georgian terms.

At the 1922 Scientific Council sessions, scientists approved 128 technical terms, and in 1923 they acquired 1,671 terms, including 1,623 mathematical and 48 physical terms. The sessions of this period discussed and approved linguistics, botany and dendrology, physics, mathematics and military terminology as well as scientific technical terminology in general.

The archival materials we have found include the document titled "Circular On Using Terms According to the National Principle", which was prepared in 1928 by Philippe Makharadze, the chairman of the main terminology committee under the central executive committee. The creation and legitimization of the terminology has, not only scientific, but also political significance. According to this document, the terms created according to "extremely nationalist principles" were unacceptable for Mr. Makharadze, who requested the use of international terminology instead.